

УДК 80/81
ББК 81.2-1

**СОМАТИЗМҲО
ДАР ИБОРАҲОИ
УСТУВОРИ АШЪОРИ
КАМОЛИ ХУҶАНДИ** *Собирова Мухбира Аҳмадовна,*
сармуаллимаи кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултаи №
4-и Академияи Вазорати корҳои дохилии ҶТ, капитани
милисия (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**СОМАТИЗМЫ В
ИДИОМАХ ПОЭЗИИ
КАМОЛА ХУДЖАНДИ** *Собирова Мухбира Аҳмадовна,*
старший преподаватель кафедры общественных
дисциплин факультета № 4 Академии МВД РТ

**SOMATISMS IN THE
IDIOMS OF KAMOL
KHUJANDI'S POETRY** *Sobirova Mubhira Ahmadova, senior lecturer of the*
department of social disciplines attached to Faculty #4 under
TR Academy of Home Affairs Ministry
E-MAIL: Shokirov1953@mail.ru

Калидвожаҳо: *Камоли Хуҷандӣ, соматизм, ашъор, фразеологизм, ибора, воҳидҳои фразеологӣ*

Дар мақола масъалаи мақоми вожаҳои ифодагари узвҳои бадан, ки бо истилоҳи узввожаҳо ё соматизмҳо низ маълум аст, дар ташиқули ибораҳои устувори забони тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ кашида мешавад. Муаллиф чун сарчашмаи ашъори яке аз машҳуртарини шоирони адабиёти классикии тоҷику форс Камолиддини Хуҷандиро интихоб намудааст. Ин шоир воқеан ҳам ба истифодаи воҳидҳои фразеологӣ маҳорату малакаи фавқулода зоҳир намуда, ҳар як ибораву вожаро дар газалҳои ҳар дафъа бо ҷилову таровати тозае тасвир сохтааст. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки аксар ибораҳои устувори шоир бо узввожаҳо сохта шуда, бо мақсади ҳарчи баланд бардоштани ҷолибӣ ҷозибии тафаккури бадеӣ хизмат кардаанд ва миёни онҳо вожаҳои дил, даст, сар, чашм ва лабу даҳон мақоми хоса доранд.

Ключевые слова: *Камол Худжанди, соматизм, сборник стихов, фразеология, словосочетания, фразеологические единицы*

Статья посвящена роли соматизмов в образовании идиом таджикского языка. В качестве их источника избрана поэзия одного из знаменитых представителей таджикско-персидской литературы, хорошо известного Камола Худжанди. В результате лексико-семантического и стилистического анализа его газелей высказано мнение, что обороты и поэтические выражения с обозначением внешних и внутренних органов человеческого тела использованы поэтом уместно, удачно, некоторые из них до сих пор сохранили оттенки значения в народном таджикском языке. Изучение и анализ лексико-семантических оттенков языка произведений поэта, являясь средством конкретизации его стиля и речевого мастерства, позволяет выявить вклад Камола Худжанди в развитие и совершенствование литературного языка.

Key words: *Kamol Khujandi, somatism, collection of poems, phraseology, word-combinations, phraseological units*

The article dwells on the role of somatisms in a formation of idioms in the Tajik language. The poetry of one of the glorious representatives of the Persian-Tajik literature Kamol Khujandi is selected as a source of the lexemes in question. Having analyzed the poet's gazels under lexico-semantic and stylistic angles the author conveys the opinion that phrases and poetic expressions with designation of internal and external organs of a human body are used appropriately, skillfully and some of them have preserved their shades of meaning up to nowadays being tangible in Modern Tajik. The study and analysis of the language subtleties of the poet being a means of his style and mastership concretization afford to elicit Kamol Khujandi's contribution into the development and perfection of the literary language.

Калимаҳои ифодагари узвҳои бадан аз вожаҳои куҳан ва бунёдии ҳар забон маҳсуб мешаванд ва онҳоро дар забоншиносии умумӣ соматизмҳо меноманд. Истилоҳи мазкурро бори аввал забоншинос Вакк А. ҷорӣ намудааст(4).

Як хусусияти луғавию услубӣ ва бадеии соматизмҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ ниҳоят фаровон истифода мешаванд (1; 2; 3; 4; 12-17; 19; 21-22).

Фразеологизмҳои соматикӣ бошад, яке аз унсурҳои муҳими тасвири бадеии тафаккури эҷодкор аст. Аз ин ҷост, ки шоирони дирӯзу имрӯз пайваста ба он рӯй меоранд, ки яке аз онҳо булбули назми классикии тоҷик Камоли Хучандист. Вақте ба калимаҳои соматикӣ фразеологизмҳои ашъори Камоли Хучандӣ назар меандозем, мебинем, ки шоир кори як рассом ва як пайкаршинос (анатом) - ро ба анҷом расондааст ва дар шеър бо услуби хоса ва фардии худ дар истифодаи калимаҳои ифодагари узвҳои андарунӣ ва берунӣ пайкари инсон доди суҳангустарӣ додааст. Масалан, вожаи «даст» аз ҷузъҳои нохун, ангушт, каф, панҷа, чанг, чангол, мушт, соид иборат аст. Бо истифода аз маъниву мазмуни ин ҷузъиёти узви даст Камоли Хучандӣ бо сабку услуби вижа андешаҳояшро дар қолаби шеър мерезад. Вожаи «даст», ки худ аслан ифодагари узви инсонист, дар таркиби ибора, хусусан дар таркиби ибораҳои рехта омада, дар бархе аз онҳо вижагии фразеологӣ гирифтааст. Ибораҳои бо ин калима сохташудаи ашъори шоирро ба се ҷудо кардан мумкин аст. Пеш аз ҳама, ибораҳои озоди синтаксисие, ки дар онҳо «даст» чун ҷузъи ибора танҳо вазифаи синтаксисиро адо кардааст. Дар мисраи аввали байти поён шоир иборай даст доданро ба маънои аслӣ, дар мисраи дуюм ба маънои маҷозӣ, чун воҳиди фразеологӣ истифода кардааст:

Дар хоб дидамат, ки ба ман даст медуҳӣ,

Давлат нигар, ки дӯш маро даст дода буд (20, 165).

Дар як байт бо ду тобиши маъноӣ қор фармудани на танҳо калима, ҳатто ибора хоси услуби нигориши ин шоири мумтоз аст. Дар мисраи дуюм иборай даст додан ба маънои муяссар шудан, имкон пайдо шудан, лутф қардан омадааст.

Дар мисраи дигар иборай мазкур дар шакли инкорӣ қор фармуда шудааст:

Марҳабое тамаам буд аз ӯ дар ҳама умр.

Саъй бисёр намудам, вале даст надод (20, 163).

Нохун-устухони нозуки рӯи ангуштони дасту пой дар байти зерини Камоли Хучандӣ дар таркиби иборай «сари нохун» омадааст. Шоир гуфтанист, ки ҳаттотон дар гузашта барои навиштани номаҳои маҳсус нохунро ба қор мебурданд, яъне ба ҷои қалам бо нохун андар миёни ҳар сатри шеър ё мактуб сухани дили худро пай меканданд.

Чун ба сурати яклухти дасти инсон менигарем, нахуст дар сари ангуштон нохунро мебинем, ки дар кори даст сифат ва вазифаи худро дорад. Дар байти зерини Камоли Хуҷандӣ нохун дар таркиби ибораи «сари нохун» ва рехтаи фразеологӣи «**ба сари нохун навиштан**» ба ҷуз аз маънои асли дар сохтани маънои маҷозӣ, ки вобаста ба хосияти даст мебошад, омадааст:

*То бӯса диҳам в-он гаҳ молам ба ду чашии худ,
Ман номи ту бинвиштам як пай ба сари нохун (7, 605).*

Мантиқист, ки нохун бар сари ангуштхост, аз ин рӯ, дар ашъори Камоли Хуҷандӣ ангушт низ ҳамчун як ҷузви даст бо вазифа ва феъли муносиби худ омадааст. Ибораи **ангушт ниҳодан ба ҳарфи касе** киноя аз сарзанишу маломат қардани касеро дорад:

*Дидӣ руҳи Юсуф, зи чӣ бар ҳарфи Зулайхо,
Ангушт ниҳӣ дам ба дам, эй дастбурида? (7, 506).*

Дар байти зер ин ибора ба маънии нукта гирифтани, айбҷӯӣ қардан, сухани касеро буридан омадааст:

*Дур бод аз доли зулфат дасти мо - савдоиён,
То касе **ангушт** бар ҳарфи ту натвонад **ниҳод** (7, 297);*

Ангушт газидан ибораи феълии маъруф буда, қайҳост ки истифода мешавад. Онро мардуми тоҷик бо ду маъно - асли ва маҷозӣ ба қор мебаранд, ба маънои асли **ангушт газидан** ҳаракати табиӣи узви бадани инсон - даст аст, ки ишора ба мафҳуми тасвирист. Аммо ба маънии маҷозӣ «ангушт газидан» мутаҳаййир гаштан, дар шигифт афтодан, ҳайрон шудан мебошад:

*Зоҳид **ангушт мегзад** чу Камол,
«Гарчи ширин лаб асту дандонат» (7, 148);*

Дар шеъри Хоҷа Камол ба ҷуз маънои асли ҳар як калимаи ифодагари узви инсон ба маънои кӯчида – ҳамчун метафора, синекдоха, метонимия низ меоянд. Чунин хосияти калимаҳои соматикиро танҳо дар таркиби калимаҳои мураккаб, ибораҳо ва ҷумлаҳо (мисраъҳо) метавон ташхис намуд.

Шоир ибораи **ангушт газиданро** бо иловаи ҷузъҳои дигар низ қор фармудааст. Масалан, дар байте ба **ангушт газидан** вожаи надомат илова гашта, маънии ибораро дигар қардааст, яъне дар шакли ангушти надомат газидан пушаймон таассуф хӯрдан, ҳасрат бурданро ифода мекардааст:

*Имрӯз гар он лаб нагазад зоҳиди худком,
Бисёр бо дандон газад **ангушти надомат** (20, 36).*

Дар ғазали дигар дар ибораи мазкур вожаи **надомат** бо ҳасрат иваз шудааст:

*Дорад маҳи нав, инак, хунҳо ба гирди нохун,
Ангушти ҳасрат аз ту, шояд, газида бошад (20, 36).*

Дар 94 мавриди дигар на ангушт газидан, балки **ба ҳасрат сари ангушт газидан** ба қор рафтааст:

***Бисёр газидаст ба ҳасрат сари ангушт,**
Як бор ба шират лаби соғар нагазидаст (20, 36).*

Дар ин байт ибораи мавриди таҳлил ифодагари бисёр афсӯс хӯрдан, аз амале саҳт пушаймон шудан, изҳори пушаймонию ҳасрати фавқулода бошад, дар байти зер дар шигифт омадан, ҳайратзада шуданро мефаҳмонад:

*Ҳар зоҳиди ангуштнамое ки ба меҳроб
Абрӯи ту дида, **сари ангушт газида** (20, 36).*

Дар як байти шоир иборайи **дил ба ангушт бурдан** ба назар расид, ки ба маънии бо хунар касеро мутахайир кардан, бо зебой касеро ошиқ кардан, бо санъат дилхоро ба даст овардан тафсир шудааст:

Зулфе чу шаст дорӣ, боре бигир иқдаш,

То дил барӣ ба ангушт аз дасти ҳар муҳандис (20, 36).

Бояд қайд кард, ки ба назари мо **дил ба ангушт бурдан** он қадар сахех нест, зеро ангушт ба дил бурда мешавад, вале дил чояшро дигар наметавонад кунад.

Бар вожаи **ангушт** ибораҳои ангушти тахайюл, ангушти талаб задан, ангушти ҳайрат ба дахон бурдан, дил ба ангуштон кашидан, ба ангушт намудан низ сохта, бо маъниҳои гуногун кор фармуда шудааст.

Иборайи **ангушт ба дида ниҳодан** дар байти зерин ба маънои зоҳирӣ бидуни имову ишорат чандон лутфе надорад, аммо ҳамчун иборайи фразеологӣ, ки ба маънои мақбул доништан, қабул кардан, писандидан; омодаи хидмате шудан, «**ба чашм**» гуфтан дар қитъаи Камоли Хучандӣ истифода шудааст, назокати забони тоҷикиро рӯнамо месозад:

Ба най гуфт дар хонақаҳ сӯфие,

Ки доранд чамъе бо бонгат ҳавас.

Най ангушт бар дида бинҳоду гуфт:

Камар бастаам дар қабули нафас (7, 587).

Шоир дар ашъораш сифати кафи инсонро «**симин**» - аз решаи сим-нуқра гирифтааст, зеро баръакси пушти даст, ки ранги худро аз таъсири обу ҳаво ва офтоб тағйир медиҳад, кафи даст аз сабаби он ки бо ангуштон пӯшида мешавад ва ҳолати муштро мегирад, хеле ба нудрат ранги худро тағйир медиҳад. Ҳатто кафи мардуми зангӣ низ сифати симинро дорад. Бесабаб нест, ки дар китобҳои осмонӣ, аз ҷумла, дар Қуръон таъбири «**яди байзо**», ки синоними «**дасти симин**» аст ва яке аз мӯъҷизаҳои пайғамбар Мӯсо (а) мебошад, борҳо таъкид гардидааст. Аз ин ҷост, ки Камоли Хучандӣ иборайи «**кафи симин**»-ро дар байти зерин ба маънои дасти сафеду нозук ба кор бурдааст:

Гуфти: Дихемат оқибат май аз кафи симини худ,

Чун сӯхтаи, то кай дихӣ он ваъдаҳои хомро? (5, 43).

Иборайи феълии «**каф буридан**» низ аз нигоҳи зоҳирӣ мантиқӣ мебошад, зеро бо абзори буранда мисли корд, дос, теғ, шамшер ва назири инҳо захмин ва бурида шудани кафи даст ҳодисаи муқаррарист. Аммо дар байти шоҳид иборайи мазкур киноя аз саҳт мутахайир гаштан ва дар шигифт афтодан мисли хонумҳои бузургони Миср аз дидани ҳусни Юсуф мебошад, ки хусусияти метонимияро касб намудааст:

Дуздида ҳусни Юсуф диданду каф буридан,

3-ин шева дасти дуздон доим бурида бошад (7, 192);

Имрӯз дар забони тоҷикӣ ибораҳои «**аз даст рафтан**», «**аз даст додан**» ва монанди инҳо бо маънои кӯчида, яъне фразеологӣ фаровон истифода мешаванд. Гунаи инҳо иборайи «**аз каф рабудан**» аст, ки Камоли Хучандӣ дар байти зерин ба маънои ба яғмо бурдан, тороч кардан, дуздидан, ғорат кардан мавриди истифода қарор додааст:

Зи неку бад натавон раст, то хирад боқист,

Ки чома аз кафи хушёр мушқил аст рабуд (5, 295);

Шоир гуна ё варианти дигари ибораро бо масдарии **ситондан** ба кор гирифтааст:

Бистонд рақибам сари зулфат зи кафу рафт,

Нав шуд масали кӯҳна, ки ҳар рафту расан бурд (20, 250).

Дар ин байт масалеро мавриди тасвир қарор дода, ишора ба дигар, яъне нав кардани масали пешинаро ишора кардааст, рафту расан бурд, масали маъруфи қадимист, вале дар байти шохид кинояи лутфомез аст аз рабудану рафтани ракиб сари зулфи маъшукро (20,605).

Маҷмӯи ангушту нохун ва кафи дастро **панча** мегӯянд. Дар забони тоҷикӣ **панча** вожаи сермаъно, серистеъмол, сермаҳсул буда, дар иборабандӣ низ фаровон ба қор меравад. Дар иборай «**панҷаи шер**», ки шоир онро дар байти зерин овардааст, маънои панҷаи нерӯманд, панҷаи пурзӯри марди паҳлавонро дорад:

Марди Худош афканад нафс, ки кӯҳ барканад,

***Панҷаи шер** бишканад зӯри ҳазор паҳлавон (7, 453).*

Иборай «**панча задан**», ки имрӯз маъмул аст, Камоли Хучандӣ дар шакли «**панча кардан**» истифода кардааст, ки маънои дастдарозӣ кардан, тасарруф намудан, ба даст дароварданро дорад:

Эй дил, аввал остин аз ақлу даст аз қон фишон,

*Гар зи хомӣ **панча** бо он соиди симин кунӣ (7, 528).*

«**Чанг**» ва «**чангол**» ҳолати нимкушо ва андаке аз кафи даст фосила доштани ангуштон мебошад. «**Чанг**» дар луғатҳо ба маънии **панҷаи даст бо ангуштони хамида** омадааст, ки Камоли Хучандӣ дар рубоие ин маъниро ба вом гирифтааст:

*Эй пора зи **чангат** ба **тани** сӯфӣ далқ,*

Дар шони ту ояти «язидун фил халқ».

***Чангат** ба сипоҳи Тӯхтамиш мемонад,*

К-аш куштани ӯ шуд сабаби роҳати халқ (7, 574).

Бо калимаи «**чанг**» маъмултарин иборай **чанг задан** сохта шудааст ва ба маъниҳои даст дароз кардан, даст ёзидан, дастдарозӣ, ба чангол гирифтани чизе қор фармуда мешавад. Шоир ибораро дар шакли **чанг задан ба домани касе** ба маънои аз домани касе гирифтани, кашидани домани касе, домангири касе шудан, ба касе ниҳоят қордор шудан аз ниҳояти муҳаббат ё ғаразу кина:

*Чу мутриби гами ӯ **чанг зад** ба домани ман,*

Зи гӯшмоли ҷафо нола мекунам чу рубоб (20, 661).

Камоли Хучандӣ дурахшон шудани бахту саодати касеву хушбахт гардидани ӯро бо иборай **чанг задани бахту саодат ба домани касе** ифода кардааст, ки ин балоғати тасвир мебошад:

Бахту саодат занад ба домони ӯ чанг,

*Торе аз он зулф ҳар киро, ки **ба чанг** аст (20, 661).*

Иборай фразеологӣ «**ба чанг омадан**» синоними ба даст омадан, пайдо шудан, рӯбарӯ шудан мебошад:

Май ба овози бирешим хӯр, Камол,

*Мутрибе **ояд** агар **рӯзе ба чанг** (7, 368).*

Инчунин калимаи «**чангол**», ки муродифи «**чанг**» ва «**панҷаву мушти нимкушода**» аст, дар ашъори Камоли Хучандӣ истифода гардидааст:

Порсо зулфи ту нагирифт, ки тарсид зи дин,

*Он ба **чанголи мани бедилу дин** мебоист (6, 159).*

«**Мушт**» панҷаи ғуншудаи даст ва ё дар кафи даст фишурда шудани нохуну панҷ ангушт аст, ки яке аз зарфиятҳои дасти инсон мебошад. Иборай «**мушт задан**» -ро, ки маънояш зарбае бо даст ба ҷисми касе задан, лат додан, ҷафо кардан аст, шоир бо шеваи гуфтугӯии тоҷикон хеле огоҳона дар байти зер истифода бурдааст:

*Рақиб гуфт: Занам мушту бишканам занахаи,
Мазан, ба чони ту, гуфтам, чунин занахҳоро (7, 594).*

Ибораи «мушт хӯрдан», ки маънои силӣ хӯрдан, шатта хӯрдан, озори зарбаи дасти касеро дар ҷисми худ озмуданро дорад, дар забони зиндаи мардуми тоҷик ханӯз истифода мешавад. Дар байте, ки Камоли Хучандӣ мегӯяд: «Монанди он ки вазидани бод ба наргис хуш меояд, озори мушти рақиби ту низ маро хуш меояд (зеро аз муҳаббате, ки нисбати ту дорам, ҳатто ба зарба ва озори рақиби ту таҳаммул мекунам), ин ибораи фразеологӣ хеле табиӣ ба қалам омадааст:

*Ояд хушам, чу бод, ки бар наргисе вазад,
Муште, ки аз рақиби ту бар чашими тар хӯрам (7, 417).*

«Соид» низ чун яке аз аҷзои даст аст, ки аз банди даст то оринҷро меноманд. Бо ин вожа ибораҳои соиди симин ва зи соид ду остин пурсим доштан ба назар расид. Дар ибораи аввал соид ба маънои асли симин ба маънои маҷозӣ омадааст:

*З-остин соиди симин ба муҳибон бинамой,
То бидонанд, ки нозукбаданӣ з-ин даст аст (7, 164).*

Ибораи дуҷумро чун киноя аз соиди сафед андаруни остин доштан кор фармудааст:

*Туро, ки ҳаст зи соиду остин пурсим,
Ба пули кӯҳна наарзанд муфлисони қадим (20, 530).*

Муҳаққиқону мурағибони ашъори бар онанд, ки Камоли Хучандӣ чун сеҳрвари сухани бадеӣ бо истифода аз соматизмҳо андешахоҷашро далелнок ва фаҳмо ба қалам додааст (1; 5-9). Ӯ вижагҳои маъноӣ анатомӣ ва зоҳирию ботинӣ, музайянӣ эҳсоси вожаҳои соматикӣ хеле дақиқ, бадеӣ ба риштаи тасвир кашидааст, ки ҳама бамавриду зебо, мучалло, эҳсосӣ ва шууррас баромадаанд. Чун зоҳири сурати инсонро менигарем, пеш аз, ҳама ба чашм, абрӯ, миҷгон ва мардумак (гавҳарак) диққати махсус медиҳем. Пайванди ин истилоҳоти соматикӣ бесабаб нест, зеро онҳо дар наздикӣ ва алоқамандӣ бо якдигар қарор доранд. Масалан, калимаи чашм дар луғатҳо ҳамчун истилоҳи соматикӣ ба маънои узви дидан, дида, узве, ки дар қисми сари инсон ҷой дорад ва бад-он тамйизи ранг мекунад, басар, айн омадааст:

*Тире ба чашм хӯрдаму серӣ нашуд аз он,
Бифрифт дигаре, ки ба чашими дигар хурам (7, 417);*

Вожаи чашм дар ашъори Камоли Хучандӣ дар таркиби зиёда аз 100 ибора бо тобишҳои мухталифи услубӣ-маъноӣ ҳамчун киноя, маҷоз, истиора дучор мешавад.

Истифодаи соматизмҳо дар ашъори Камоли Хучандӣ бештар аз ҳама ҳадафҳои услубӣ дорад ва шоир аз маъниву мафҳуми вожаҳои ифодагари узвҳои андарунӣ ва берунӣ пайкар ва муродифоти шоиронаи он бо сабки фардӣ ва услуби вижа истифода мебарад, ки дар раванди таҳқиқ ба ин махсусияти соматизмҳои ашъори шоир борҳо дучор омадем. Услуби вижаи суҳангустарии Камоли Хучандӣ далели огоҳии ӯ аз асрори нуҳуфтаи забони пурбори тоҷикӣ мебошад (10; 11).

Бо сабки тоза ва инфиродӣ Камоли Хучандӣ аз исми «қанд», соматизмҳои «лаб» ва «забон» калимаҳои мураккаби «қандлаб» ва «қандзабон» месозад ва онҳо як андоза аз лиҳози услуб муродифи якдигар низ ҳастанд ва салосату балоғати сухани шоирро намудор месозанд:

*Зи ҷаври қандлабе гарм рафт ашқи Камол,
Ба тозиёнаи Ширин даванда шуд Гулгун (20, 296).*

*Ҳайфам ояд ба қалам номи лабат бурд, дарег,
Ки қаламро зи найи қандзабон нагавон сохт (6, 92);*

Дар «Бурҳони қотъ», «Ғиёс-ул-луғот» вожаҳои «қандлаб» ва «қандзабон» ба назар нарасид. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «қандлаб» ба маънои «ширинлаб», киноя аз маҳбуба ва ширинсухан (18, 673) тафсир ёфта, байти мазкури Камоли Хучандӣ далел оварда шудааст.

Калимаҳои «қандзабон» дар ин луғатҳо ва фарҳангҳои дигар ҷой дода нашудааст. Албатта ҳанӯз мо бо эътимод наметавонем гӯем, ки вожаи дуюмро ҳоси услуби инфиродии Камоли Хучандӣ донем, вале ба ҳар ҳол ин вожа то ашъори Камол мустаъмал набудааст ё камистеъмолу номаълум будааст.

Ибораи «қанди даҳан» муродифи синтаксии калимаи «қандзабон» буда, ҳамчунин услуби фардии шоир дар ифодаи тобишҳои рангоранги мафҳум ва маъниҳои ҳамсонӣ мутародиф мебошад:

*Қанди даҳанат шарбати хосе, ки зи лаб сохт,
Дидан натавон, хоса чашидан кӣ тавонад? (20, 249);*

Ин сабки хоса ва услуби вижаи ифодаи андеша дар таркиботи гуногун, вале ҳаммаъно ва наздикмаъно ҳангоми истифода бурдани шоир аз ибораи «лаби чун қанд» дар тақвияти мафҳумоти «қандлаб» ва «қанди даҳан» бештар рӯнамо ва ҷилвагар мегардад, ки аз лиҳози мантику мусоидати мазмуни калимот бо ҳамдигар таваҷҷӯҳи касро ба сӯи худ мекашад:

*Гуфтам: «Аз себи самарқандӣ беҳу нори Хучанд
Бо занаҳдону лаби чун қанд». Гуфто: «Беҳ набуд» (20, 123)*

Таркиби «шақару анғубин» ҷуфтмуродиф аст, ки тарзи истифодаи он намоёнгари услуби фардии шоир мебошад, зеро ҳам шақар ва ҳам анғубинро Камоли Хучандӣ ҳамчун муродифоти мафҳумии лаби маъшук дар байти зерин ба кор бурдааст:

*Эй шоҳиде, ки шаҳди лабони чу қанди ту
Сад бор таъна бар шақару анғубин занад (6, 419).*

Таносуби маънавии «шамъ»-у «анғубин», «ком»-у «ширинӣ», «лаб»-у «забон» низ намоёнгари услуби ҳоси инфиродии шоир мебошад. Маълум аст, ки дар замони қадим аз муми хонаи занбӯри асал сохтани шамъ расм буда ва Камоли Хучандӣ ба ин расми шамъсозӣ ва иртиботи маънии лутфомези он ба «анғубину кому лабу забон» дар шеъри худ ишора карда, бо услуби вижа изҳори шавқ ва ҳисси андарунӣ мекунад:

*Ҳамчу шамъ аз анғубин комам зи ширинӣ бисӯхт,
То гирифтам номи он лаб бар забони хештан (7, 298).*

Дар чанд байти ашъори худ шоир барои равшанӣ андохтан ба матлабаш аз сифатҳои дигари «лабу даҳон», ки «ширин» ва «шақар» мебошанд, ёдовар мешавад. Чунин услуби баёни андеша дар саросари девони Камоли Хучандӣ фаровон ба назар мерасад, ки аз забондонӣ ва луғатшиносии ӯ шаҳодат медиҳад. Дар байтҳои шоҳиди зер шоир аз сифоти дигари лабу даҳон, ширин ва шақар, ки дар айни замон сифат ва ҳосияти «қанду анғубин» низ мебошанд, бо сабку услуби хосаи худ истифода кардааст:

*Нестию тангдастӣ бошадат доим, Камол,
Чун надорӣ дил, ки дорӣ даст аз он шириндаҳан (7, 463).*

*Мо аз бутони мӯймиёни шақардаҳон
Бӯсе тамаъ кунему каноре, ҳамину бас (7, 343).*

*Нигори сарвқади гулғузори pistaдаҳан,
Бути шакарлаби бодомчаими мушкинхол (7, 371).*

Аз мисолҳои мавриди баррасӣ қарордода, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки танҳо дар матн муносибати ҳиссӣ ва тобишҳои услубӣ, луғавӣ ва семантикии калимаҳои соматикӣ бештар ҷилвагар мегардад.

Воҳиди луғавӣ, ки ба истилоҳ масолеҳи сохтмони шеър ва василаи баёни андешаи шоир мебошад, танҳо дар ибора ва ҷумла, ки дар назм як мисраъ ва ё як байтро ташкил медиҳад, хосиятҳои сермаъноӣ ва услубии худро падидор месозад. Ин хусусияти воҳиди луғавӣ бештар ҳангоми таҳлили ташреҳи маъноӣ калимаҳои соматикӣ камистеъмол ва куҳангашта ба миён меояд, зеро муайян намудани услуби истифода ва тобиши маъноӣ чунин калимот берун аз матн душвор ва то андозае номумкин мебошад.

Дар ғурбат инсон ҳамеша мушавваш ва тангдил аст ва фикри зодгоҳ лаҳзае аз фикру ҳаёли ӯ дур нест. Камол тамоми андӯҳи ғарибӣ ва мусофирати худро дар матлаи ҳамин ғазалаш рехтааст:

*Дил муқими кӯи ҷонон асту тан ин ҷо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб?! (7, 65).*

Қаҳрамони лирикӣ дил бохтааст ва дили муқими манзили ҷонон шудаасту тан ғарибу ҳайрон мондааст ва намедонад, ки тани бечораи яккаву танҳо монда чӣ кор кунад? Бояд қайд кард, ки ин ҷо вожаи **танҳо** ҳам ба маънои **тоқа**, ҳам ба маънои **тани одамон**, яъне ба маънои **бисёрӣ** низ омадааст. **Дил** маънои маҷозӣ ба худ гирифта, киноя аз меҳр аст, ки чунин духӯра кор фармудани вожаю ибораҳо хоси услуби Камоли Хучандист.

Дар байте дигар бо истифодаи вожаи **бодбезан** ва услуби фардӣ ва сабки вижа тани ранҷуру беморро Камоли Хучандӣ ончунон лоғару заиф, сабуку наҳиф ба қалам овардааст, ки ҳатто аз шамоли андаке озор меёбад ва онро бод монанди мағас метавонад ба ҳар сӯ барад. Тани беморе, ки шоир бо санъати муболиға тасвир кардааст, аз тани дардманди муқаррарӣ хеле фарқ мекунад ва киноя аз вучуди дардманди марди ғариб аст. Калимаи бодбезан дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чун калимаи душакла **бодбезан//бодбизан** ҷой дода шуда, бидуни тавзеҳ ба калимаи бодбезак ҳавола гардидааст:

*Бодбезан, ки касе бар мани бемор занад,
Аз заифӣ ҷу мағас бод барад пайкари ман (7, 438).*

Ҳулоса, калима ва ибораҳои маъруф ва таъбироти шоиронаи ифодагари узвҳои андарунӣ ва берунии инсон, хеле хубу марғуб ва бамавриду олай истифодаи шоир қарор гирифтаанд, ки бархе аз онҳо ҳанӯз ҳам тобишҳои луғавии худро дар забони зиндаи мардуми соҳибзабони тоҷик нигоҳ доштаанд.

Дар раванди омӯзиши хусусиятҳои услубии баъзе соматизмҳои ашъори Камоли Хучандӣ ба ҳулосае расидем, ки омезиши сабки қадимаи истифодаи соматизмҳо дар ашъори шоир ҳангоми калимасозиву ва иборабандӣ заминаи пайдо шудани гунаҳои (вариантҳои) нави калимаҳои мураккаб ва ибораҳои рехтаи фразеологӣ гардидааст.

Омӯзиш ва ба риштаи таҳқиқ кашидани тобишҳои луғавию маъноӣ ашъори шоир василаи мушаххас намудани сабку услуб ва маҳорати суҳангустарии адиб буда, саҳми Камолро дар ташаккул ва тақомули забони адабӣ муайян менамояд.

Пайнавишт:

1. Абдуқодиров А., Давронов А. Каломи Камол/А.Абдуқодиров, А.Давронов. - Хучанд, 1998. - 216 с.
2. Авалиани Ю. Ю. Из этюдов по соматической фразеологии иранских языков (образно-символическая функция слова «глаз» в составе фразеологической единицы и сложного слова)/ Ю. Ю. Авалиани//Вопросы востоковедения.-Самарканд, 1976.-С.5-21.
3. Бердникова Т. А. Лексико-фразеологическое поле соматизмов (на материале архангельских говоров) /Т. А. Бердникова: 10.02.01. Автореферат дис. канд. филол. наук.- М., 2000. – 20 с.
4. Вакк Ф. О. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке /Ф. О. Вакк. Автореф. дисс. канд. филол. наук.-Таллинн, 1964.-29 с.
5. Камоли Хучандӣ. Девон: Иборат аз ду ҷилд (ба ҷоп тайёркунандагон: Ш. Ҳусейнзода, Н. Қаҳҳорова, С. Асадуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1983. ҷилди 1, -560 с.
6. Камоли Хучандӣ. Девон (Мураттиб ва муаллифи пешгуфтору тавзеҳот С. Асадуллоев. - Душанбе: Адиб, 1995. - 672 с.
7. Камоли Хучандӣ. Девон (таҳияи Абдучаббори Суруш). Хучанд, 2011.-632 с.
8. Мақсудов Б. Назаре ба девони тозанашири Камоли Хучандӣ /Б.Мақсудов // Хучанд, шумораи ҷаишӣ,-1996.-с.47-58.
9. Мирзоев А. Камол ва як шарти омӯхтани ӯ/А. Мирзоев//Шарқи Сурх.-1947. № 2.-с. 24-27.
10. Мирмуҳаммедова М. Андалеби гайб./М. Мирмуҳаммедова-Хучанд: Ноишр, 2013.-152с.
11. Насриддинов А. Сухани фаришта./А.Насриддинов.-Хучанд, 1993.-196саҳ.
12. Николина Е.В. Соматические фразеологизмы, характеризующие человека, в тюркских языках Сибири и Казахстана./ Е.В. Николина. Автореферат дисс. канд.филол.наук.-Новосибирск, 2002.-26 с.
13. Пригарина Н.И. Хафиз и влияние суфизма на формирование языка персидской поэзии/ Н.И. Пригарина//Суфизм в контексте мусульманской культуры.-Москва: Наука, 1989.-С. 94-120.
14. Раҳманова Н.Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках./Н.Ш. Раҳманова:Автореферат дисс.канд.филол.наук.-Душанбе, 2006.-22 с.
15. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А.Рубинчик. – М.: Высш.школа, 1981.-274 с.
16. Сейленталь Т. Соматическая фразеология содского языка, связанная со слово «голова»./Т.Сейленталь. //Ежегодник общества родного языка. -Таллинн,1968. - №13. - С.247-251.
17. Скар А.Ф. Глагольные соматические фразеологизмы современного английского языка. / А.Ф. Скар: Автореферат дисс.канд.филол.наук.-Киев,1978. -25 с.
18. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.: Советская энциклопедия, 1969, ч. 1.-951с.; ч. 2.-952с.
19. Шокиров Т. С. Адиб, забон ва услуб /Т. С. Шокиров.- Душанбе: Адиб, 2001.-216 с.
20. Шоҳаҳмад А. (Суруш). «Фарханги ашъори Камоли Хучанди». /А.Шоҳаҳмад.- Хучанд:Хуросон,2015.- 736с.
21. Эгамбердиев Р. Фразеологияи «даст додан» ва «рӯй додан».-/Р. Эгамбердиев//Вопросы фразеологии, стилистики и грамматического строя восточных языков. Новая серия, выпуск №225.-Самарканд,1972.-С.198-203.
22. Якимова Э.С. Соматическая фразеология в марийском языке. / Э. С. Якимова. Автореферат дисс. канд. филол. наук. – Тарту, 1975. -25 с.

Reference Literature:

1. Abdukodirov A., Davronov A. *Kalomi Kamol* // A. Addukodirov, A. Davronov. – Khujand, 1998. – 216 pp.
2. Avaliani Yu.Yu. *From the Sketches on Somatic Phraseology of Iranian Languages (Imagery-Symbolic Function of the Word “Eye” Included into Phraseological Unit and Compound Word)* // Yu.Yu. Avaliani // *Issues of Oriental Studies*. – Samarkand, 1976. – pp. 5 – 21.
3. Berznikova T.A. *Lexico-Phraseological Field of Somatism (on the material of Arkhangelsk Vernaculars): synopsis of candidate dissertation in philology* // T.A. Berznikova. – M., 2000. – 20 pp.
4. Vakk F.O. *On Somatic Phraseology in Modern Estonian Literary Language: synopsis of candidate of dissertation in philology* // F.O. Vakk. Tallin, 1964. – 29 pp.
5. Kamoli Khujandi. *Divan: Selection in two volumes. Compilation by Sh. Khuseynzoda, N. Kahhorova, S.Asadulloev*. – Dushanbe: Cognition, 1983. V.1. – 560 pp.
6. Kamoli Khujandi. *Divan (compilation, introduction and explanatory commentaries by S. Asadulloev)* – Dushanbe: Man-of-Letters, 1995. – 672 pp.
7. Kamoli Khujandi. *Divan (preparation by Abdujabbor Surush)*. – Khujand, 2011. – 632 pp.
8. Maksudov B. *The View on the Genuine Edited Collection Belonging to Kamol Khujandi* // B. Maksudov // *Khujand: Red Calendar Dates*, 1996. – pp. 47 – 58.
9. Mirzoyev A. *Kamol and the Necessity of Studying him.* // A. Mirzoyev. *The Scarlet Orient*. 1947, # 2. – pp. 24 – 27.
10. Mirmukhammedova M. *The Genuine Nightingale* // M. Mirmukhammedova. – Khujand: Editor, 2013. – 152 pp.
11. Nasriddinov A. *Angel of Word*. // A. Nasriddinov. – Khujand, 1993. – 196 pp.
12. Nikolina Ye.V. *Somatic Phraseologisms Characterizing Human Being in Turkic Languages of Siberia and Kazakhstan: synopsis of candidate of dissertation in philology.* // Ye.V. Nikolina. Novosibirsk, 2002. – 26 pp.
13. Prigarina N.I. *Hafiz and the Influence of Sufism over a Formation of Persian Poetry Language* // N.I. Prigarina // *Sufism in the Context of Moslemic Culture*. – M.: Science, 1989. – pp. 94 – 120 pp.
14. Rahmanova N.Sh. *Somatic Phraseological Units in Tajik and Russian Languages: synopsis of candidate of dissertation in philology.* // N.Sh. Rahmanova. – Dushanbe, 2006. – 22 pp.
15. Rubinchik Yu. A. *Foundation of Persian Language Phraseology.* // Yu.A. Rubinchik. – M.: Higher School, 1981. – 274 pp.
16. Seylental T. *Somatic Phraseology of the Sod Language Associated with the Word “Head”* – *Annual of Mother Tongue Society*. 1968, # 13. Tallin. – pp. 247 – 251.
17. Skaner A F. *Verbal Somatism of Modern English: synopsis of candidate of dissertation in philology.* - Kiev, 1978. – 25 pp.
18. *Tajik Language Dictationary.* –M :Soviet Encyclopaedia, 1969. V.1. – 951 pp; V,2 – 952 pp.
19. Shoirov T.S. *Man-of-Liters, Language, Style*//T.S.Shoirov.//Dushanbe: Man-of-Liters, 2001. – 216 pp.
20. Shohahmad A (Surush) *The Vocabulary of Kamol Khujandi`s Poetry.*-Khujand: Khuroson, 2015. - 736pp.
21. Egamberdiyev R. *Phraseological Units “dast dodan“ and «roy dodan»* // R. Egamberdiyev // *Issues of Phraseology, Stylistics and Grammatical Structure of Oriental Languages. New series, issue 225.* – Samarkand, 1972. – pp. 198 – 203.
22. Yakimova E.S. *Somatic Phraseology in Mari Language* //E.S.Yakimova. *Synopsis of candidate dissertation in philology.* – Tartu. -1975. – 25 pp.